

Amerika-ábrázolás a két világháború közötti Magyarországon

SIPOS Balázs: *„Amerika, ezeremeletes mennyország”. Amerika és az amerikanizmus a Horthy-kori nyilvánosságban.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2023. 420 oldal.

A Horthy-kori Magyarország és az Amerikai Egyesült Államok közti kapcsolat vizsgálatának gondolata, a korszakról rögzült emlékezetpolitikai kép fényében, elsőre szokatlan vállalkozásnak tűnik, hiszen két nagyon különböző és távoli államról van szó. Ha azonban a tömeg- és médiafogyasztás története felől közelítjük meg a kérdést, gyorsan kiderül, hogy Amerika a 20. század első felében már Európában és így Magyarországon is ott volt az emberek fejében. A korszak technológiai újdonságain – mozgókép, hangszerek, rádió, képes újságok – keresztül gyorsan terjedtek a tömegesen gyártott amerikai termékek és a többnyire modernnek és progresszívnek tartott amerikai szokások a mindennapokban, a városi tömegek igényeihez igazítva.

Sipos Balásznak a Horthy-kori Magyarország és az Amerikai Egyesült Államok közötti kapcsolatát bemutató monográfiája kivételes. Elsőként nyújt átfogó képet a két világháború közötti magyar média Amerika-ábrázolásáról. Kutatásába beemeli a globalizációtörténeti aspektust, amely más fénytörésben láttatja a Trianon utáni Magyarországot. Bár az ország külpolitikailag elszigetelődött, illetve a bevezetett útlevél-kötelezettség miatt az országhatárok is merevebbé váltak,¹ a kulturális transzfer

nem állt meg; az ekkoriban zömmel amerikai eredetű populáris- és tömegkultúra termékei és jelenségei éppen úgy begyűrűztek Magyarországra, mint Nagy-Britanniába, Franciaországba vagy Németországba. A folyamat természetesen nem előzmény nélküli – és ezt a szerző is bővebben kifejti a kötet első felében –, mégis a két világháború közötti időszakban válik különösen érdekessé a jelenség vizsgálata, mivel ebben a korszakban alakul át jelentősen a magyar média tere: a sajtó mellé felzárkózik a mozi, valamint színre lép a rádió.

A könyv abból az álláspontból indul ki, hogy ebben az időszakban alapvetően már nem beszélhetünk zárt nemzeti kultúráról, hiszen a különböző kulturális jelenségek a határokat – nemzetállamiakat és földrajziakat egyaránt – nem ismerve jutottak el az egyik helyről a másikra, megtermékenyítve a helyi kultúrát. Sipos kutatásának fókuszában értelemszerűen az amerikai kulturális transzfer és a magyar befogadói reakció áll. Nem törekszik egy mindenre kiterjedő monográfiára; egy átfogó, de új szempontokat felvető munkára vállalkozik. A szerző célja, hogy bemutassa, miként jelent meg az USA a két világháború közötti Magyarországon, és miként értelmezték jelenlétét a különféle magyar médiumok. Ennek érdekében Sipos elkülöníti a különböző értelmezési típusokat, továbbá részletesen foglalkozik olyan kérdésekkel, mint hogy miként ábrázolták a Horthy-korszakban a távoli és közeli Amerikát, valamint miként függött össze Amerika, az amerikanizmus és az amerikanizáció értelmezése, és milyen eltérések tapasztalhatók ebben kulturális regiszterek szerint.

A téma komplexitása megköveteli a gazdag és változatos anyag- és forrásfelhasználást, ugyanakkor a kutatónak meg kell

¹ ORMOS Mária – MAJOROS István: *Európa a nemzetközi küzdőtérén.* Budapest, 2003. 312.; TORPEY, John: The Great War and the Birth of the Modern Passport System In: *Documenting Individual Identity. The Development of State Practices in the Modern World.* Caplan, Jane – Torpey, John (Ed.) Princeton – Oxford, 2001. 269.

küzdenie a forrásbőséggel is. Sipos az egyes felvetett kérdések és problémák politikai és kulturális kontextusát vette figyelembe, és az adott szempontból lényeges médiaterméseket vette górcső alá. Módszere – Csáky Móric nyomán – az „újrakontextualizálás”, amelynek lényege, hogy feltárja a korszak kulturális és társadalmi kontextusát és ezen belül értelmezi az általa vizsgált szövegeket (ponyvairodalom, tudományos munkák, úti beszámolók, sajtó), és mozgóképeket, színházi előadásokat, továbbá zenéket. A szerző törekedett arra, hogy ne csak releváns, de változatos forrásokat használjon fel, hogy ezáltal is teljesebb képet nyújtson a magyar média működéséről és jellegéről. A különböző világszemléletű és eltérő színvonalú médiatípusokat viszont csupán egy közös szempontból elemzi: a jelentés alapján. Sipos elsősorban arra volt kíváncsi, hogy miként értelmezheték a kortársak az adott médium USA-ábrázolását, illetve miként értelmezhető az Amerikai Egyesült Államok különféle médiumok által megteremtett magyarországi jelenléte.

A monográfia tíz fejezetre tagolódik, amelyből az első négy átfogóan elméleti és fogalmi problémákat boncolgat, az ezt követő öt fejezet pedig már a sajátos magyar viszonyokon keresztül, konkrét példákon, esettanulmányokon keresztül tárja fel az olvasó előtt a Horthy-korszak nyilvánosságának amerikanizálódását. Az egyes tanulmányok témáját az adta meg, hogy az éppen vizsgált időszakban mi volt fontos az Egyesült Államokból: az 1920-as években a jazz magyarországi jelenléte miatt volt kurrens téma Amerika, a korai 1940-es években pedig a külpolitika és a világháború kimenetele szempontjából került az USA reflektorfénybe. A művet lezáró utószó – egyben tizedik fejezet – összefoglalja az amerikanizálódásról szóló diskurzus legmarkánsabb gondolatait.

A mű első két fejezete taglalja a már fentebb említett kutatói kérdéseket, célokat, valamint az alkalmazott módszertani sajátosságokat. Sipos konkrétan meghatározza a mű kereteit. A kutatás médiatörténeti jellegű és annak ellenére nem tekinthető esztétörténeti, irodalom- vagy filmtörténeti, utazástörténeti munkának, hogy rengeteget hasznosít az ilyen típusú művekből. Emellett a szerző jelzi, hogy bár a mindennapi élettel szorosan összefüggő médiaterméseket elemez, de az életmód önmagában nem a kutatásának tárgya. A második fejezet részletesen tárgyalja a médiatörténet-írás legfőbb jellemzőit, kapcsolatait a kultúr- és történeti kérdésekkel.

A harmadik és negyedik fejezet egy-egy fogalmat jár körbe. Előbbi témája a globalizáció, utóbbié az amerikanizációértelmezések nemzetközi példákkal. A 19. század végén a közlekedés- és kommunikáció forradalma révén nemcsak lehetővé vált a globalizáció, hanem tudatos, tömegkommunikációs eszközök által reflektált globalizációk jöttek létre. A tömegmédia, amely ekkor született, képes volt arra, hogy megváltoztassa a társadalmi valóságot. Az emberek széles köre észlelte úgy, hogy a világ összezsugorodott, hétköznapi tapasztalattá vált például a vasút gyorsasága vagy a világ másik feléről származó hírek napi olvasása. Az utazás és a világ mediális megtapasztalása tömeges élménnyé vált, és ez hamar elvezetett a kulturális transzferek jelentkezéséhez, amelynek fogadtatása korántsem volt egyöntetűen pozitív. Egyesek úgy látták, hogy a globalizáció folyamata a nemzetállamok eltűnését okozhatja és a középosztálybeli kultúra háttérbe szorulásától tartott. Már ekkor felhívták a figyelmet a globalizáció egyenlőtlenségére, a Nyugat dominanciájára, valamint többen figyelmeztettek a nemzeti gazdaságok és társadalmak közötti kialakuló kölcsönös függés veszélyeire.

Miközben a modern technika egyre inkább lehetővé tette, hogy közelebb hozza

a távoli országokat egymáshoz, aközben az Egyesült Államok szerepe megerősödött, és erőforrásainak köszönhetően dominánssá vált többek között a szórakoztatóipar területén. A mozin keresztül minden európai országban tartósan megjelent az USA. Noha már az első világháború előtt megindult a világ ún. amerikanizálódása, a háború után a kulturális transzfer még látványosabbá vált. Ezzel párhuzamosan több európai országban, így Franciaországban és Németországban (és Magyarországon is) a háború következtében különféle válságokkal kellett megküzdeni, ami frusztrációhoz vezetett. Amerika mint a modernizmus és a romlottság szimbóluma gyakran került célkeresztbe, az egyes régiókban bekövetkező kulturális és társadalmi változások (fogyasztási szokások, nemi szerepek átalakulása stb.) kiváltójaként tekintettek rá. Különösen az európai elite – a briteket kivéve – volt jellemző az anti-amerikanizmus, a különböző nemzetek dichotómiákat (modern – elmaradott; kulturálatlan – kulturált; materiális – spirituális stb.) állítottak fel az öreg kontinens és az újvilág között. Az anti-amerikanizmus azonban nem volt egységes, eltérő formái jelentek meg a németeknél és a franciáknál is attól függően, hogy milyen nehézségekkel kellett szembenéznie a nemzeteknek a világháború után. Az (anti) amerikanizmusról szóló diskurzusok így alkalmasak arra, hogy egy-egy náció sajátos helyzetéről mutasson tükröt.

Az amerikanizáció a tömegkultúra és a tömegmédia segítségével tudott elterjedni Európa-szerte; a Magyarországon jelenlévő tömegkulturális jelenségek és termékek – kezdetben a filmek és a ponyvairódalmak – zömmel amerikai eredetűek voltak. A tömegkulturális javak fogyasztása, azonban nemcsak a nagyvárosok alacsony társadalmi státuszú tagjait jellemezte. Sipos az ötödik fejezetben a Nick Carter regényfüzet-sorozat példáján vezeti végig, hogy a tömegkultúrának ezen terméke (és a detektív karaktere)

hogyan bukkant fel mindenütt: filmekben, színházban, kabaréban, falun, intelligens és tanult emberek kezében. A szerző ezzel rámutat arra, hogy éppen ezért problémás a tömegkultúrát a fogyasztóinak a társadalmi státusza vagy a termék minősége vagy a közvetítő média alapján meghatározni.

Sipos mielőtt rátérne a magyarországi USA-ábrázolásokra és a különböző média-termékek elemzésére, tömören bemutatja a Horthy-kor sajátos médiaviszonyait. A 20. század első felének Magyarországon jóformán bárki találkozhatott a szűk otthonán kívüli világgal (és így az Amerikai Egyesült Államokkal is) a sajtón, könyveken, majd később filmekben és a rádión keresztül. Ebben a néhány évtizedben ugyanis látványosan emelkedett a médiafogyasztás a társadalom szinte minden rétegében (igaz, eltérő arányban), európai viszonylatban a magyar médiapiac a Horthy-korszakban közepesen fejlettnak számított. A médiarendszer többszörösen, több szempont szerint volt strukturált. A médium pozícióját többféle jellemző határozta meg: a státusza a kulturális termékek fogyasztásának hierarchiájában, a közönség nagysága és bizalma, a politikához való viszony és az adott médiatípus elérhetősége. Sipos e szempontok mentén jelölte ki az elemzésre szánt lapokat is.

A hatodik fejezet már szorososan Amerika és az amerikanizmus Horthy-kori nyilvánosságával foglalkozik. A szerző bemutatja, hogy a magyar diskurzusban hogyan vált a haladás Amerikája a tömegkultúra Amerikájává, illetve ezzel összefüggésben hogyan születtek meg az USA sztereotípiák a különféle kulturális regiszterhez tartozó médiaszövegekben. Sipos a konzervatív *Magyar Szemle*, a szociáldemokrata *Szocializmus és Népszava*, valamint a *Magyar Filmhíradó* és *Világhíradó* és továbbá néhány magyar hangosfilm elemzésén keresztül mutatja be a korszak Amerika-diskurzusát és annak főbb jellemzőit. Elemzéseiben fontos szerepet kap

a világkép, azaz hogy az egyes társadalmi csoportok hogyan és milyen tapasztalatok alapján konstruálták meg a valóságot.

A magyarországi amerikanizálódás két feltűnő jelenségét boncolgatja a hetedik és a nyolcadik fejezet. Előbbi a jazz megjelenését és hatásait, utóbbi az új nőképet vizsgálja. Az idegen eredetű jazz felbukkanása, gyors terjedése és népszerűsége hamar politikai kérdéssé vált a Trianon utáni Magyarországon. A jazz-ellenes (és az ezzel időnként egybeeső antiszemita) és a magyar kultúráért aggódó szövegek meghatározták a korabeli közbeszédet. Ezzel párhuzamosan a tömegkultúra iparszerű lesz, még a színdarabok is árucikké válnak a korszakban, a közönség folyamatosan igényelni kezdi a látványos és exkluzív újdonságokat. Ez a helyzet hol feszültségeket szült – például tiltakozások jazzoperettek és Josephine Baker fellépése ellen –, hol ellentmondásokat. Utóbbiakat jól érzékelteti a szerző, amikor különböző álláspontot képviselő szegedi, kecskeméti, hódmezővásárhelyi, miskolci és debreceni lapokat vizsgál és feltárja az egymás mellett élő párhuzamos valóságokat, amelyeket ezek az újságok konstruálnak.

A Horthy-korszak nyilvánosságának – a jazz mellett – gyakori témája volt a modern nő feltűnése. Bár a hagyományos nemi viszonyok már a 20. század eleje óta változásban voltak, az új nőtípusról szóló diskurzus az első világháború után vált intenzívvé, amikor más európai tendenciáknak megfelelően, Magyarországon is törekedtek arra, hogy a nőket visszatérlejk a hagyományos női szerepekbe. Viszont az ekkoriban népszerű és zömmel amerikai eredetű filmek és regények női hősei önállóságukkal egy más típusú példaképet közvetítettek. Sipos abból indul ki, hogy a korabeli USA-kép és a nőtípusok bemutatásának módja összefüggött, hiszen a modern lányt is egyfajta amerikai termékként értelmezték. A magyar

kiadványok szerzői, szerkesztői, továbbá a filmek készítői rendkívül ambivalensen viszonyultak az új nő típusához, ennek talán legegységértelműbb jele, hogy a lapokban és a filmvászonon a hibrid, azaz a se nem teljesen tradicionális, se nem minden szempontból modern nőt népszerűsítették. A szerző szerint a populáris kultúra a korszakban képes volt erősíteni női individualizációt.

A szerző a kilencedik fejezetben kissé eltávolodik a tömegkultúra témájától és Amerika és Európa viszonyát mutatja be a Horthy-kori Magyarországról nézve. A tömegsajtó, a filmhíradók és a rádió révén a világpolitika és a gazdaság a hétköznapiak részévé vált. A világ ügyeivel foglalkozó médiaszövegek központjába többnyire az első világháború után megerősödő Amerika került és a tőle kölcsönösen függő Európa. Az Egyesült Államok politikai és gazdasági rendszerének – és európai összefonódásainak – megítélését jelentősen befolyásolták a világpolitikai és gazdasági tendenciák. A nagy gazdasági világválság és a második világháború különösen nagy hatással volt az Amerikáról kialakult képre.

A monográfia azzal emelkedik ki a legtöbb médiatörténeti írás közül, hogy következetesen kultúratudományi megközelítéssel kezeli a tárgyat, továbbá szintetizálja a korabeli magyar médiaviszonyokat. Sipos kutatásai hozzájárultak ahhoz, hogy jobban megértsük és átlássuk a globalizáció, a populáris és tömegkultúra magyarországi jelenlétét, továbbá hogy komplexebb képet kapjunk a két világháború közötti médiáról. Mindezek mellett a kötet Sipos eddigi sajtótörténeti és nőtörténeti munkáit is integrálja, így a szerző történészi pályafutásáról is reprezentatív metszetet ad.

Vámos Eszter

AKTUÁLIS SZÁMUNK SZERZŐI

BORÓVI Dániel	szabadúszó művészettörténész
FEDELES-CZEFERNER Dóra	tudományos munkatárs HUN REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
KAJÁN Marianna	történész-muzeológus Gödöllői Királyi Kastély Múzeum
KLESTENITZ Tibor	tudományos munkatárs Nemzeti Közszerológati Egyetem, Országos Széchényi Könyvtár
VAMOS Eszter	segédlevéltáros Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára
VARGA Krisztina	tanár Pécsi Református Kollégium Általános Iskolája